

УДК 17.031:177.2 (045)

Марія Рогожа,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри етики, естетики та культурології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

МАЙЄВТИКА: ДО ПРОБЛЕМИ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ЗАХІДНІЙ КУЛЬТУРІ (ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті з'ясовано етичний потенціал майєвтики як версії діалектичного методу, представленого Сократом в якості мистецтва ведення філософської бесіди таким чином, щоб у зіткненні різних точок зору виявити істину.

Ключові слова: Сократ, Ксенофонт, Платон, майєвтика, повивальне мистецтво, діалектика, чеснота, діалог, школа.

Марія Рогожа. Майєвтика: к проблеме методов обучения в западной культуре (философско-этический аспект)

В статье выясняется этический потенциал майевтики как версии диалектического метода, представленного Сократом в качестве искусства ведения философской беседы таким образом, чтобы в столкновении различных точек зрения выявить истину.

Ключевые слова: Сократ, Ксенофонт, Платон, майевтика, повивальное искусство, диалектика, добродетель, диалог, школа.

Спонукою до написання цієї статті стали розмисли про форму і зміст майєвтики як особливого мистецтва діалогу, винайденого і запропонованого в історії філософської думки Сократом. Актуальність такої проблематики для сучасної гуманітаристики зумовлена вже самою інваріантністю цінностей доби появи цієї дисципліни думки. Основним джерелом відомостей про метод Сократа є тексти його учнів — Ксенофонта і Платона. Робота з першоджерелами здійснюється через праці визначних фахівців історії античної філософії О. Ф. Лосєва, В. Ф. Асмуса, Ф. Х. Кессиді, В. С. Нерсисянца, а також сучасного історика І. Є. Сурикова. Майєвтика як філософський метод осмислюється у світлі дослідницького завдання: з'ясувати її сутність і потенціал як методу навчально-виховної діяльності.

Античність — доба в культурно-історичному поступі західного світу, ціннісний потенціал якої важко переоцінити. Стра-

тегії мислення, побудова суджень і умовиводів, логіка розгортання доведення, аргументації висунутих тез, розмисли про справедливість і мужність, дружбу і добродієність, взагалі формування категоріального апарату наук, так само як і поява наукового знання сягають своїми витокami Давньої Греції. Безперервне звернення до витоків дає відчуття впевненості у міцності мисленнєвої традиції попри небезпеку потрапити у чати «затертих» у філософському вжитку термінів, перші смисли яких було втрачено в ході розгортання західноєвропейського філософування. Тож робота з античними джерелами вимагає певної обережності в оперуванні термінами, які ми традиційно сприймаємо через рецепцію авторів пізніших часів.

І перший термін, що актуалізується у роботі над заявленою темою, — «дозвілля», яке, як вказував Аристотель, було необхідною умовою щасливого (добродієсного) життя¹. Дозвілля (*to skholastikon*) — це той вільний час, відпочинок, який мав чітку конотацію часу, присвяченого освіті, вченим бесідам. А. Я. Гуревич, осмислюючи категорії середньовічної культури, досліджував виток терміну «схоластика» у давньогрецькому слові *ocolh* (лат. *schola*), серед значень якого підкреслював: «школа і особливо філософська школа»². Такий образ школи як вільного часу, присвяченого вченим бесідам, досить несуперечливо виникає при прочитанні описів життєдіяльності Сократа його учнями, Ксенофонтом і Платоном. Оскільки вони — основні джерела інформації про метод свого вчителя, слід зазначити їх принципово різні підходи до увічнення пам'яті про нього.

Ксенофонт зображував Сократа як доброзичливого дивака, котрий вів бесіди дидактичного характеру. Як вказував Ф. Х. Кессиді, Ксенофонт оприлюднив свої спогади з метою помертної реабілітації в очах громадськості страченого за рішенням суду Сократа, звинуваченого у безбожжі і розтлінні юнаків. «Завдання Ксенофонта — переконати, що вирок цей був сумною помилкою, довести благочестя Сократа, його повну лояльність щодо афінської демократії... Сократ Ксенофонта — законслухняний, благочестивий учитель добродієності»³. За Ксенофонтом, Сократ оточував себе співрозмовниками і вів з ними бесіди про вдячність батькам і допомогу друзям, необхідність освіти і коректність виховання, про прекрасне і піднесене, справедливість і добродієність, про державні справи і навчання ремеслу.

Метод Сократа, як його зобразив Ксенофонт, — це бесіда, в якій Сократ, не дратуючи співрозмовника складними для розуміння і задовгими для сприйняття висловлюваннями, м'яко і

¹ Аристотель. Никомахова етика / пер. Н. В. Брагинской // Аристотель. Сочинения: в 4 т. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 53—293. — С. 283.

² Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. — М.: Искусство, 1972. — 318 с. — С. 193.

³ История античной диалектики / под ред. М. А. Дынника и др. — М.: Мысль, 1972. — 335 с. — С. 143.

ненав'язливо скеровує його своїми питаннями. У ході прояснення поставлених питань Сократ підводить візаві до усвідомленого прийняття істини, зміст якої носить повчальний характер. Метод у дії можна проаналізувати на прикладі «Розмови з Лампроклом про вдячність батькам», яку наводить Ксенофонт¹.

Сократ, дізнавшись про образу свого сина Лампрокла на матір, починає з ним розмову здалеку і ставить майже нейтральне питання без узагальнень і зайвих тверджень: «Чи знаєш ти, що деяких людей називають невдячними?». Сама постановка питання покликана встановити взаєморозуміння і налаштувати на продовження розмови. Наступне питання стосується спостережливості співрозмовника: «Чи помітив ти, за які вчинки людям дають таку назву?». Лампрокл своєю відповіддю робить перше узагальнення: «Хто отримав благодіяння і може відплатити за нього вдячністю, але не платить, таких називають невдячними». Далі Сократ переводить розмову у ширший контекст, схиляючи співрозмовника до позитивної відповіді про невдячність як про несправедливість, а потім підводить його до думки, що тим несправедливішою є людина, чим більші благодіяння вона отримала, але не платить за них вдячністю. Далі Сократ виголошує струнку за думкою, емоційно зворушливу промову про батьківські благодіяння, на що Лампрокл зауважує про важкий материн характер. Своім наступним питанням Сократ спрямовує розмову таким чином, щоб протиставити добрі справи матері її важкому характеру і врешті виходить на такий висновок: «Якщо ти розважливий, у богів проси прощення за неповагу до матері, щоб вони, не зауваживши твою невдячність, не відмовили тобі у своїх благодіяннях, а людей остерігайся, щоб вони, дізнавшись про твою неувагу до батьків, не стали всі зневажати тебе і щоб тобі не опинитися позбавленим друзів. Адже якщо люди вважатимуть тебе невдячним батькам, то ніхто не буде розраховувати на вдячність від тебе за своє добро».

Так само Ксенофонт наводить приклади діалогів Сократа, в яких обговорюються поняття блага, благочестя, справедливості, мужності, хоробрості тощо. На думку І. Є. Сурикова, Ксенофонт змальовує Сократа таким, який близький йому, людині прямій і сумлінній. Натомість Платонів Сократ — бунтар, той, хто бентежить голови юнаків. «Картина, запропонована Платоном, явно ближче до істини. Тому і вважався Сократ підбурювачем спокою, що він ставив питання, показував всю їх складність, а потім залишав співрозмовників з цими питаннями — думайте, мовляв, самі»².

¹ *Ксенофонт*. Воспоминания о Сократе / пер. С. И. Соболевского. — М.: Наука, 1993. — 379 с. — С. 46—50.

² *Суриков И. Е.* Сократ. — М.: Молодая гвардия, 2011. — 365 с. — С. 165.

Тут слід уточнити один важливий момент. Майже в усіх діалогах Платона Сократ — головна дійова особа. Фахівці розрізняють два періоди у творчості Платона, в кожному з яких Сократ як дійова особа виконує у діалозі специфічну функцію. Якщо у пізньому періоді Платон через Сократа виголошує власні погляди і представляє публіці своє вчення, то у ранньому періоді Платон виводить погляди та ідеї самого Сократа. Тому ранній період і називають «сократичним». Як вказує Ф. Х. Кессиді, Сократу як історичній особистості, вірогідно, було притаманне те, що було засвідчено обома його учнями, — ведення бесід. «Головним предметом промов і бесід Сократа були проблеми етики — питання про те, як слід жити, — ... у роздумах по цьому питанню спосіб доведення і спростування Сократа відрізняється надзвичайною, непереборною потужністю і силою дії»¹.

Платонівський Сократ проводить паралелі між своєю діяльністю і ремеслом своєї матері Фенарети, повитухи. Він говорить про майєвтику — повивальне мистецтво: «У моєму повивальному мистецтві справа влаштована так само, як у них, але відрізняється від мистецтва повитух, по-перше, тим, що приймає у чоловіків, а не в жінок, і, по-друге, тим, що приглядає за мукамипологів їхніх душ, а не тіл. Найбільшою перевагою у нашому мистецтві є повна можливість розгледіти, що народжується у розумі юнака: примара і хиба чи щось реальне й істинне»². Сократ убачає свою роль у допомозі співрозмовникові розкрити глибини себе, своє приховане знання і закріпити його. Йдеться про пізнання як пригадування вічної душі про те, що вона знала ще до народження самої людини. Використовуючи своє повивальне мистецтво, Сократ допомагає співрозмовникам пригадати те, що знає їхня вічна душа, і закріплює згадане шляхом загальних понять і визначень. «Лише завдяки цьому можна розкрити сутність обговорюваного предмету і досягнути істинного знання про нього. Такою є зрештою мета сократівських бесід, в яких обговорення конкретних і спеціальних явищ підводить до з'ясування їхньої сутності і розгляду того, що ж являють самі по собі добродієність, справедливість, мудрість, мужність, прекрасне тощо»³.

На відміну від Ксенофонових спогадів, у діалогах Платона етична проблематика Сократа носить не повчальний, а пізнавальний характер. «Мужність», «розсудливість», «дружба» — це поняття, які Сократ прагне прояснити у ході розмови. Фактично, він проводить дослідження явища чи якості з моральної практики через визначення його поняття, тобто його сутності.

¹ История античной диалектики / под ред. М. А. Дынника и др. — М.: Мысль, 1972. — 335 с. — С. 145.

² Платон. Тезетт/ пер. В. Серезникова. — М.—Л.: ГСЭИ, 1936. — 191 с. — С. 27—28.

³ Нерсесянц В. С. Сократ. — М.: Инфра М — Норма, 1996. — 312 с. — С. 94.

Він ставить питання чітко і зрозуміло, а потім повертає розмову таким чином, щоб углядіти спільне у відмінному, одиничне у множині, рід у видах, а сутність — у її проявах. Варто зазначити, що дослідження, яке проводить Сократ з такою ретельністю, так і не доходить до вирішення питання по суті. «Визначення поняття є визначенням сутності предмету, що розглядається, а сама сутність розуміється як єдність у множині його проявів, як постійність, як тотожність у змінній множині»¹. Умовами можливості такого розмислу є свобода і заборона внутрішньої суперечності.

Тому у Платонівських діалогах Сократ і виведений бунтівником, баламутом суспільних нравів — далеко не всім подобалось, що Сократ примушує вести діалог за своїми правилами та й, взагалі, його манера розпочинати розмову з перехожими — діалоги дуже часто місцем проведення мають площу, вулицю, лавку. Як свідчить Діоген Лаертський, це не тільки літературний прийом Платона — історичний Сократ так перестрів Ксенофонта. Поставивши юнакові питання про те, де можна купити якоїсь їжі і отримавши відповідь, він продовжив: ««А де можна людині стати прекрасною і доброю?»». І коли Ксенофонт не зміг відповісти, Сократ сказав: «Тоді йди за мною і дізнаєшся». З тих пір він став слухати Сократа, першим почав записувати його слова і у своїх «Спогадах» доніс їх до читачів»². Так Сократ повністю змінив життя перехожого. Подібну історію Діоген оповів і щодо Платона.

Якщо Платонівський Сократ говорить про майєвтику, то Ксенофонт згадує про діалектику. Він наводить слова Сократа про походження цього терміну. «Слово «діалектика»... пішло від того, що люди, радячись у зібраннях, розділяють предмети за родами»³. Фактично, йдеться про взаємонакладання змістів цих термінів. Діалектикою давні греки називали «мистецтво вести філософські бесіди, проводячи дискусію таким чином, щоб через зіткнення протилежних думок з'ясувати істину, — словом, мистецтво виявлення і доведення істини»⁴.

Діалектика як постійний пошук істини — це принципово нова методика виховання. Прояснюючи природу доброчесності (діалог «Менон»), любові і дружби («Лісид»), благочестя («Евтифрон»), мужності («Лахет»), Сократ, по суті, сприяє вихованню морального громадянина, що для античного полісу було рівнозначно — моральної людини: «При такому методі, говорив Сократ, люди стають високоморальними, дуже щас-

¹ История античной диалектики / под ред. М. А. Дынника и др. — М.: Мысль, 1972. — 335 с. — С. 154.

² Діоген Лаертський. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / пер. М. Л. Гаспарова. — М.: АСТ; Астрель, 2011. — 570 с. — С. 107.

³ Ксенофонт. Воспоминания о Сократе / пер. С. И. Соболевского. — М.: Наука, 1993. — 379 с. — С. 141.

⁴ История античной диалектики / под ред. М. А. Дынника и др. — М.: Мысль, 1972. — 335 с. — С. 30.

ливими і вельми здібними до діалектики... Тому слід намагатися якнайкраще підготуватися до цього і наполегливо займатися цим: таким шляхом люди стають вищою мірою моральними, здібними до влади і вправними в діалектиці»¹.

Школа мудрості і доброчесності Сократа — це святкове дозвілля, звільнене від буденності, спрямоване на душевну зібраність і напруження творчих сил², орієнтоване на самопізнання, автономію людини, розкриття нею своєї сутності як розумно-моральної і вільної істоти³.

Сам Сократ переконаний, що він був не вчителем мудрості, а лише співрозмовником у пошуках істини. Особливо старанно така Сократівська позиція проводиться в діалогах Платона. Взагалі, Платон значну увагу приділяє тому, щоб відмежувати діяльність Сократа від практики софістів, професійних вчителів мудрості і красномовства. Можливо, тому Платон і опікувався цією справою, що схожість Сократа та інших вчителів лежала на поверхні. Інтерес до людини, її мислення, суспільної і особистої поведінки був подібним між ними й одночасно й відмежовував їх усіх від представників попередньої натурфілософії; спільним був і сам факт навчання юнаків промовам і справам у публічному просторі міста-держави. Але цим спільне і вичерпується.

Первинно у греків терміном «софіст» називали майстрів, умільців у галузі ремесел і мистецтв. Але вже з кінця V ст. до н. е. цей термін використовується у вузькому значенні: софісти — це платні вчителі красномовства. Вони вчать техніці публічних дебатів і вмінню відстоювати свою правоту за будь-яких умов, заперечувати точку зору опонента і навичкам приймати дві протилежні тези як однаково істинні. «Цей різновид умовиводів Арістотель... і назвав... еристичними чи софістичними, умовиводами, що створюють лише видимість істини»⁴. Готуючи юнаків до публічної діяльності у місті-державі, софісти часто у суперечці убачали самоціль, а перемогу в ній прагнули отримати за всяку ціну, зводячи своє мистецтво до рівня «марнослів'я і безпринципності»⁵. Самі греки назвали таке мистецтво дискусії еристикою, визнаючи за нею можливості ефективно маніпулювати свідомістю і поведінкою людини. Як таке, воно протиставлене мистецтву розмислу і пошуку істини (майєвтиці / діалектиці).

¹ *Ксенофонт*. Воспоминания о Сократе / пер. С. И. Соболевского. — М.: Наука, 1993. — 379 с. — С. 141—142.

² *Васильева Т. В.* Афинская школа философии. — М.: Наука, 1985. — 160 с. — С. 94.

³ *Кессиди Ф. Х.* Сократ: 2-е доп. изд. — М.: Мысль, 1988. — 220 с. — С. 107.

⁴ *История античной диалектики* / под ред. М. А. Дынника и др. — М.: Мысль, 1972. — 335 с. — С. 39.

⁵ *Лосев А. Ф.* Жизненный и творческий путь Платона / Платон. Сочинения. В 4-х т. Т. 1. — СПб.: Изд-во Петерб. ун-та; Изд-во Олега Абышко, 2006. — С. 5—74. — С. 19.

По великому рахунку, вчення софістів вже було не школою, а «асхолією» — відсутністю дозвілля», використанням філософії (любомудрості) для заробітку. «Платон застерігав від перетворення філософії в асхолію: перетворившись на працю і ремесло..., філософія стане самоціллю, і прощай тоді турбота про моральне удосконалення душі та про її безсмертя»¹. Показуючи Сократа і софістів на такому контрасті, Платон закладав на тисячоліття ідею щодо негідності занять філософії і навчання філософії за гроші, і в цьому був послідовний в обґрунтуванні ідеї елітарності філософування.

Майєвтика (Сократова діалектика) як метод навчання сприяла формуванню філософської думки, що надалі розвивалася у різних філософських напрямках — учнями Сократа вважали себе Ксенофонт і Платон, а також засновник Мегарської школи Евклід, засновник кінізму Антисфен (ідеї якого надалі лягли в основу стоїцизму), так само як і засновник школи кіренаїків Аристипп (філософування якого зумовило пізніше епікуреїзм).

Уже в античному світі набувши ознак інваріантності, майєвтика увійшла у «великий час культури» (М. М. Бахтін) як невід'ємна складова навчально-виховного процесу. І. Кант і Г. В. Ф. Гегель неодноразово зверталися у своїх працях до творчого методу Сократа та до його життєдіяльності. Сократ в історії західної цивілізації знаменує поворот у стратегіях мислення та предмету осмислення. Ставлячи під питання існуючий порядок речей, він учить своїх учнів пізнавати принципи свого власного розуму, усвідомлювати себе, рефлексувати, ініціювати мислення щодо моральної сфери. За допомогою мислинневої активності як творчої діяльності, що є продуктом майєвтики, започатковується навчально-виховна ціннісно навантажена діяльність у західній культурі.

Mariya Rohozha, Doctor of Science in Philosophy, Professor, Professor at Ethics, Aesthetics and Culture Studies Department of the Faculty of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv

MAIEUTICS: ON THE PROBLEM OF EDUCATIONAL METHODS IN WESTERN CULTURE (PHILOSOPHICAL AND ETHICAL DIMENSION)

The paper deals with the clarifying of ethical potential of maieutics as an educational method in the Western culture. The work with primary sources of Xenophon and Plato is mediated by their reception by the history of prominent researchers of the ancient philosophy, such as A. F. Losev, V. F. Asmus, F. Kh. Kessidy and others. Elaborated by Socrates, the method of maieutics is exposed in prospects of its content and form (methodology). Maieutics makes possible the comprehension of the key issues for virtue life while discussing matters from real moral practice (virtue, goodness, justice, bravery, courage). The author mentions that Xenophon and Plato as disciples of Socrates give us the relevant primary sources about Socrates' life, activity and method, although they represent them in different ways. Xenophon outlines the image of Socrates as a good-natured eccentric man, while striving for Socrates' posthumous rehabilitation among Athenians. Instead of this, Plato represents Socrates as a rebel, who

¹ Васильєва Т. В. Афинская школа философии. — М.: Наука, 1985. — 160 с. — С. 93.

confused young people: he put a question, demonstrated its complexity, and after that he ended up in trouble. Thereafter Socrates' interlocutor himself collapsed into embarrassment, without a ready recipe of a 'right answer' from Socrates, who saw his mission to help an interlocutor to comprehend oneself, to recollect one's own hidden knowledge and to fix it. The author argues that maieutics is a version of a dialectical method that was represented by Socrates as a technique for twisting a discussion for comprehension of the truth in a clash of different opinions. Common features (humanistic themes, teaching personal and public virtues) and differences (eristic and rhetoric instead of maieutics / dialectics, 'ascholia' instead of 'scholia') of sophists' and Socrates' activities are outlined in the paper. The author concludes, that it was Antiquity when and where maieutics had acquired features of invariance, and entered the 'great time' of culture as inevitable part of educational process.
Key words: Socrates, Xenophon, Plato, maieutics, midwife art, dialectics, virtue, dialogue, school.

References

1. Aristotel' *Nikomakhova etika* / per. N.V.Braginskaja [Nicomachean Ethics] / Aristotle // Aristotel'. *Sochinenija v 4 t.* [Collected works in 4 vol.] / Aristotle. — Vol. 4. — M.: Mysl', 1983. — P. 53—293. [Russian edition]
2. Diogen Layertskij. *O zhizni, uchenijah i izrechenijah znamenityih filozofov* / per. M. L. Gasparova [*Lives of eminent philosophers*] / Diogenes Laertius. — M.: AST; Astrel', 2011. — 570 p. [Russian edition]
3. Gurjevich A. Ya. *Kategorii srednevekovoj kul'tury* [Categories of medieval culture] / A. Ya. Gurjevich. — M.: Iskusstvo, 1972. — 318 p. [In Russian]
4. *Istorija antichnoj dialectiki* /pod red. M. A. Dyinnika [History of ancient dialectics / ed. by M. A. Dyinnik]. — M.: Mysl', 1972. — 335 p. [In Russian]
5. Kessidy F. Kh. *Sokrat* [Socrates] / F. Kh. Kessidy. — V.: Mysl', 1988. — 220 p. [In Russian]
6. Ksenophont. *Vospominanija o Sokrate* / per. S.B.Sobolevskogo [Memorabilia] / Xenophon. — M.: Nauka, 1993. — 79 p. [Russian edition]
7. Losev A. F. *Zhiznennij i tvorcheskij put' Platona* [Life and creative activity of Plato] / A. F. Losev // Platon. *Sochinenija v 4 t.* [Collected works in 4 vol.] / Plato. Vol. 1. — SPb.: SPb University Press, Oleg Abyishko Press, 2006. — P. 5—74. [In Russian]
8. Nersesjants V. S. *Sokrat* [Socrates] / V. S. Nersesjants. — M.: Infra M – Norma, 1996. — 312 p. [In Russian]
9. Platon. *Teetet* / per. V. Serezhnikov [Theaetetus] /Plato. — M.–L.: GSEI, 1936. — 191 p. [Russian edition]
10. Surikov I. E. *Sokrat* [Socrates] / I. E. Surikov. — M.: Molodaja gvardija, 2011. — 365 p. [In Russian]
11. Vasiljeva T. V. *Afinskaja shkola filisofii* [Athenian school of philosophy] / T. V. Vasiljeva. — M.: Nauka, 1985. — 160 p. [In Russian]